

WILEŃSKA PRASA KONSPIRACYJNA OKRESU POWSTANIA STYCZNIOWEGO (1862-1864)

Grażyna Gzella

ABSTRACT

The article is devoted to the research results on the sources of conspiratorial press in Vilnius from the period of January insurgency (1862-1864). Un derground press from the period of January insurgency has never been the case in any other country that within four years (the first periodicals emerged in 1861) so many secret publications aimed at different groups of different political background were published in order to inspire resistance. The editors of those publications considered the tsar's administration to be responsible for the precarious situation of the peasantry therefore the main goal of this periodical was to sway the populace to this notion and to win the inhabitants of rural areas for the revolutionary movement. KEY WORDS: Vilnius in 1862-1864, conspiratorial press, underground press, secret publications, resistance movement, revolutionary movement, January insurgency.

ANOTACIJA

Straipsnyje naujai pateikiama istorinių Sausio sukilimo įvykių (1862–1864 m.) Vilniaus konspiracinės spaudos analizės medžiaga. Šis pagrindinės spaudos fenomenas, autorės nuomone, neturi analogų jokios kitos šalies istorijoje, nes truko net ketverius metus (pirmosios publikacijos pasirodė jau 1861 metais). Tuo metu buvo išspausdinta ypač daug publikacijų, kurias buvo pasirašę įvairių politinių pažiūrų bei grupuočių autoriai, vieningai pasisakydami už rezistencinės kovos sąjūdį. Tokių publikacijų leidėjai laikėsi nuomonės, kad caro administracija yra atsakinga už kritinę valstietijos gyvenimo būklę. Šiuo būdu to meto periodinių leidinių leidėjai sąmoningai ir tikslingai skatino varguomenės protesto judėjimus revoliucijos link.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Vilnius 1862–1864 m., konspiracinė spauda, pagrindinė spauda, slaptos publikacijos, pasipriešinimo sąjūdis, revoliucinis judėjimas, Sausio sukilimas.

*Prof. Dr. Habil. Grażyna Gzella, Nicolaus Copernicus University in Toruń
Faculty of History, Institute of Information Science and Bibliology
Gagarina str. 13a, PL 87-100 Toruń, Poland
E-mail: gmg@uni.torun.pl*

Tajna prasa okresu powstania styczniowego w historii czasopiśmiennictwa stanowi zjawisko zupełnie wyjątkowe. W żadnym kraju do tego czasu nie zdarzyło się, by w ciągu czterech lat (działania konspiracyjne i pierwsze periodyki związane z tym ruchem pojawiły się w roku 1861) ukazało się tak wiele czasopism tajnych, skierowanych do różnych grup społeczeństwa, reprezentujących często odmienne poglądy, pobudzających do walki. Druki te stanowią dziś rzadkość. Ich tajny, konspiracyjny charakter nie sprzyjał gromadzeniu i ewidencjonowaniu, stąd nawet ustalenia liczbowe nie są zbieżne. W roku 1914 Stanisław Zieliński (1914:288-292) naliczył 59 czasopism tajnych z okresu powstania styczniowego, w 1923 r. Janusz Gąsiorowski (1923:69-80) – 62, a Justyn Sokulski (1924:119-138) – 69. Druga wojna światowa uszczupliła te zbiory, stąd Eligiusz Kozłowski w *Bibliografii powstania styczniowego* (Kozłowski 1964:347-350) opublikowanej w 1964 roku wymienił 59 tajnych periodyków tych czasów, a w wydawnictwie *Powstanie styczniowe. Prasa tajna z lat 1861-1864* (1966-1970) udało się przedstawić 51 zachowanych czasopism (łącznie 290 numerów) wydawanych w różnych ośrodkach tajnego i powstańczego ruchu, w tym również w Wilnie.

Grupę czasopism wileńskich stanowią: „Jedność”, „Chorągiew Swobody”, „Wiadomości o Powstaniu na Litwie”, „Głos z Litwy” oraz dyskusyjna „Muzyckaja Prawda”.

Pierwszy periodyk „Jedność” powstał w wyniku działalności w latach 1861-1862 tajnego związku młodzieży, tzw. „piątkowiczów” (zdaniem Stefana Kieniewicza nazwa pochodziła od zebrań odbywanych w piątki) (Kieniewicz 1972:212). Kółko miało swoje oddziały i utajnione biblioteki w Oszmianie, Święcianach i Trokach, a na czele organizacji stał Eustachy Czarnowski¹. „Jedność” była gazetką rękopiśmienną, której pierwszy numer ukazał się w Wilnie 22 kwietnia 1862 roku. Łącznie wydano prawdopodobnie² cztery numery tego periodyku, z czego znane są dziś tylko numery pierwszy i trzeci pochodzący z 18 maja 1862 r. Periodyk przepisywano ręcznie, a w celu dalszego rozpowszechnienia czasopisma na jego łamach wzywano czytelników do dalszego powielania treści. W numerze trzecim napisano:

Wszystkich czytelników zgadzających się z nami w pojęciach i popierających przyjaznym życzeniem nasze wydawnictwo upraszamy o przepisanie NN 'Jedności' lub wyjątków z tego pisma i rozpowszechnianie pomiędzy wszystkimi klasami ludności. Niech dobra chęć rodaków do czasu zastąpi brak druku (Fajnhauz 1963:83).

Redaktorem naczelnym periodyki był Rajnold Skirzajłło³, a kolegium redakcyjne tworzyli: Tomasz Gregotowicz⁴, Julian Grażewicz⁵, Józef Berkman⁶, Konrad Żyżniewski⁷ i Czarnowski.

Program polityczny opublikowany na łamach „Jedności” zbliżony był do programu obozu narodowego, opracowanego latem 1862 r. przez Agatona Gillera i zatwierdzonego przez Komitet Centralny. W numerze pierwszym zauważono nie tylko brak jedności pomiędzy wszystkimi stanami ale wytknięto, że „szlachcic dążył do osobistej wolności”, „chłop musiał cierpieć niewolę”, „starozakonny nie dano praw obywatelstwa”, „o mieszczanach także zapomniano”. Z kolei w numerze trzecim szczególną uwagę czytelników zwrócono na sprawę chłopską, co w warunkach świeżo przeprowadzonej carskiej reformy agrarnej było nader ważne i miało wpływ na stopień zaangażowania chłopów w ruch rewolucyjnym. przede wszystkim zauważono materializm i samolubstwo części ziemiaństwa, według którego

... kwestię włościańską załatwić, znaczy najwięcej prerogatyw wyłudzić dla siebie, a najmniej zabezpieczyć chłopą (Fajnhauz 1963:84-85).

Tę krytykowaną część społeczeństwa ostrzegano stwierdzeniem, że wystarczy

... lada czyj podszept i włościanie z desperacji chwycą się środka galicyjskiego, aby oswobodzić się od panów (Fajnhauz 1963:84-85).

Patriotycznie nastawiony solidaryzm społeczny reprezentowany przez pismo, w ówczesnych warunkach politycznych miał spowodować stworzenie wspólnego frontu, jednak czołowi działacze szlacheccy, opozycyjni wobec rządu ale nie akceptujący również działalności spiskowej, chcieli

¹ Urodzony w 1839 r., student Uniwersytetu Petersburskiego i uczestnik wydarzeń rewolucyjnych na uczelni, następnie nauczyciel progimnazjum wileńskiego (Powstanie styczniowe... 1966-1970:578).

² W czerwcu 1862 r. władze policyjne informowały o czterech numerach tego pisma (Powstanie styczniowe... 1966-1970:185).

³ Student Uniwersytetu Petersburskiego (Powstanie styczniowe... 1966-1970:610).

⁴ Student Uniwersytetu Petersburskiego, w 1863 r. p. o. powst. naczelnika powiatu trockiego (Powstanie styczniowe... 1966-1970:585).

⁵ Student Uniwersytetu Petersburskiego (Powstanie styczniowe... 1966-1970:585).

⁶ Student Uniwersytetu Petersburskiego (Powstanie styczniowe... 1966-1970:573).

⁷ Student Uniwersytetu Petersburskiego (Powstanie styczniowe... 1966-1970:623).

wygrać rywalizację z Petersburgiem nasileniem swych wpływów w kraju. Nie uwzględniali jednak w tych poglądach radykalnych reform agrarnych.

„Jedność” – pierwsze wileńskie tajne pismo okresu powstania styczniowego reprezentowało patriotyczne i niepodległościowe tendencje dalekie jednak było od poglądów radykalnych i rewolucyjnych.

Na Litwie sytuacja rewolucyjna dojrzała w ciągu całego 1862 roku. Prowincjonalne władze obozu czerwonych funkcjonujące w postaci Prowincjonalnego Litewskiego Komitetu zawiązały się w Wilnie w lipcu 1862 r. W skład Komitetu weszli: kapitan Ludwik Zwierzdowski⁸, lekarz prowincjonalny Bolesław Dłuski⁹, nauczyciel muzyki Achilles Bonoldi¹⁰, syn administratora dóbr Edmund Weryho¹¹ i prawnik z wykształcenia Konstanty Kalinowski¹². Organem prasowym Komitetu był periodyk zatytułowany „Chorągiew Swobody”. Wydano trzy numery tego czasopisma, dwa pierwsze 1 stycznia i 19 lutego 1863 r., gdy Komitetem kierował Kalinowski, i trzeci 8 czerwca t. r., gdy Wydział Zarządzający Prowincjami Litwy¹³ znajdował się już pod kierownictwem białych.

Periodyk drukowano jednostronnie, dwuszpaltowo, w winiecie zamieszczano podobiznę kosyniera z kosą w prawej i chorągwią narodową w lewej ręce, a pod spodem motto: „Czułem, że o powinności nie wolno rozumkować”.

Kierunek polityczny pisma zmieniał się wraz ze zmianą układu sił we władzach lokalnych powstania. Początkowo (dwa pierwsze numery) reprezentowało ono tendencje czerwonych, potem (numer trzeci) kierunek polityczny białych.

Z numeru pierwszego czytelnicy dowiedzieli się, że „pora ogólnego powstania w imię świętych praw narodowości naszej się zbliża”. Komitet Prowincjonalny Litewski, będący władzą organizacyjną na Litwie i Białorusi, o czym poinformowano na łamach pisma, wezwał więc wszystkich obywateli

bez różnicy stanu i wyznania, do jednolitego działania ku wywalczeniu w danej chwili niepodległości narodowej¹⁴.

⁸ Ludwik Zwierzdowski (1829-1864), absolwent Akademii Inżynieryjnej i Akademii Sztabu Generalnego. W latach 1859-1862 był kapitanem w sztabie I korpusu w Wilnie. W czasie powstania dowodził na Litwie i w Sandomierskiem. Dnia 23 II 1863 r. został rozstrzelany w Opatowie (Powstanie styczniowe... 1966-1970:622).

⁹ Bolesław Dłuski (1826-1905), za konspirację w gimnazjum wileńskim został zesłany na służbę wojskową na Kaukaz, gdzie doszedł do stopnia kapitana. W roku 1863 był naczelnikiem oddziału na Żmudzi. Po powstaniu osiadł w Krakowie (Powstanie styczniowe... 1966-1970:579).

¹⁰ Achilles Bonoldi (ur. 1822) po wybuchu powstania w marcu 1863 r. został zmuszony do ucieczki z Wilna. Został agentem zagranicznym. Wydział Zarządzający powierzył mu sprawy propagandowe (Kieniewicz 1972:491).

¹¹ Edmund Weryho (ur. 1841) – absolwent Uniwersytetu Petersburskiego (Kieniewicz 1972:174).

¹² Konstanty Kalinowski (1838-1864) był absolwentem prawa Uniwersytetu Petersburskiego. W roku 1861 utworzył organizacje w Grodnie. Reprezentował lewe skrzydło w Komitecie Prowincjonalnym Litewskim. Od wiosny 1863 r. był komisarzem pełnomocnym Wydziału Litwy w Grodnie, a od czerwca przywódcą powstania na Litwie i Białorusi. W latach 1862-1863 wydawał „Muzycką Praudę”. Dnia 22 marca 1864 r. został stracony w Wilnie (Powstanie styczniowe... 1966-1970:588).

¹³ Wydział Zarządzający Prowincjami Litwy utworzony 11 marca 1863 r. pod przewodnictwem Jakuba Gieysztorą był skutkiem układu między Rządem Tymczasowym a komitetem białych w Wilnie (Kieniewicz 1972:488-499).

¹⁴ Treść nr 1-3 „Chorągwi Swobody” zob.: Powstanie styczniowe... 1966-1970:399-406.

Podkreślono równouprawienie wszystkich stanów i wyznań i zachęcano do walki „wszystkie bez wyjątku warstwy społeczeństwa polskiego”, zaznaczono jednak, że Komitet nie chce „krzywdy niczyjej własności i wolności sumienia”. Twórcy periodyku w tym czasie dążyli do stworzenia jednego obozu politycznego, uwzględniającego w swym programie reformy demokratyczne, jednak nie precyzowali swych reformatorskich planów i zamierzeń na przyszłość. Wyjątkowe i niespotykane w żadnym innym periodyku tego czasu są oceny i różnicowanie caratu i narodu rosyjskiego, który:

... naszej wiekowej krzywdy się wzdraga. On wolnym bratem naszym, nie ciemńycielem być pragnie i stanowczo odpowiedzialność przed potomnością za naszą żelazną niewolę na mający runąć carat wkłada (Kąkolewski 1956:205).

W numerze drugim, wydanym już podczas powstania, oprócz wezwań do walki znalazły się też relacje z pól bitewnych w Królestwie i Grodzieńszczyźnie, gdzie powstańcy odnosili sukcesy. Część numeru trzeciego, ostatniego, przeznaczono na obwieszczenia Wydziału Zarządzającego Prowincjami Litwy ale znalazł się w nim również apel skierowany do szlachty, aby wspierać finansowo powstańców.

W „Chorałwi Swobody” nie zamieszczano szczegółowych relacji z przebiegu walk (poza niewielkimi wzmiankami w numerze drugim), bowiem Komitet Prowincjonalny Litewski wydawał w Wilnie swój organ wojskowy zatytułowany „Wiadomości o powstaniu na Litwie”. Od 25 marca do 4 czerwca 1863 r. ukazało się osiem numerów periodyku (nr 1 – 25 marca; nr 2 – 12 kwietnia; nr 3 – 26 kwietnia; nr 4 – nieznany; nr 5 – 5 maja; nr 6 – 12 maja; nr 7 – 25 maja; nr 8 – 4 czerwca) zawierających otrzymane od naczelników powiatowych i wojewódzkich informacje. Pismo wzorowane było na wydawanych w Warszawie od 10 lutego do 22 lipca 1863 r. „Wiadomościach z pola bitwy”¹⁵. W numerze pierwszym¹⁶ redakcja poinformowała swych czytelników, że „walka narodowa wszczęta w tak zwanej Kongresówce znalazła odbicie w bratnich sercach Litwy”, powstało wiele oddziałów działających na terenie Wileńszczyzny, stąd konieczność pisania o zachodzących wypadkach.

W tym samym numerze periodyku sformułowano cel „Wiadomości”:

W celu zaznajomienia publiczności z wypadkami toczącej się walki na Litwie z najazdem moskiewskim i prostowania fałszywych wieści rozsiewanych przez tenże najazd postanowiliśmy wydawać od czasu do czasu kartki, w których spisywać będziemy wiadomości o naszym powstaniu. Czerpane ze źródeł urzędowych mają niezaprzeczoną powagę i fakta podawane będą z najściślejszą sumiennością¹⁷.

„Wiadomości o powstaniu na Litwie” zawierały więc komunikaty powstańcze, relacje z przebiegu bitew, raporty naczelników wojennych, spisy poległych w walce powstańców. Pismo będąc organem władz powstańczych skupiło się na relacjonowaniu sukcesów. Do ostatniego numeru (4 czerwca 1863 r.) powstańcy najczęściej odnosili zwycięstwa, wypełniał ich optymizm i wiara w sukces. Podobnie jak w innych czasopismach powstańczych wileńszczyzny zwracano uwagę na rolę szlachty w walkach. Zauważano jak „młódź szlachecka” własną pierśią osłaniała w walce włościan (nr 2), a niejeden szlachcic z powodu represji wojsk carskich zginął (nr 6),

¹⁵ Szerzej zob.: Powstanie styczniowe... 1966-1970:429-522.

¹⁶ Treść numerów 1-3 i 5-8 „Wiadomości o powstaniu na Litwie” zob.: Powstanie styczniowe... 1966-1970:3-15.

¹⁷ „Wiadomości o powstaniu na Litwie” 1863, Nr. 1 (Powstanie styczniowe... 1966-1970:3).

podkreślano zapal szlachty do walki (nr 6) i ujawniano propagandę carską według której: „jest to powstanie dla przywrócenia pańszczyzny” (nr 7).

W ostatnim, ósmym numerze „Wiadomości”, zawierającym informacje o przebiegu walk do 19 maja na końcu strony napisano „Dokończenie nastąpi”. Nic nie wskazywało więc, że jest to ostatni numer periodyku. Powodem zawieszenia wydawnictwa prawdopodobnie było nasilenie się terroru Michała Murawiewa, który przybył do Wilna 14 maja i rozpoczął terroryzowanie społeczeństwa (Kieniewicz 1972:540).

Dnia 14 czerwca 1863 r. Wydział Zarządzający Prowincjami Litwy przekształcił się w Wydział Wykonawczy na Litwie, podporządkowany Warszawie, ale wobec terroru Murawiewa, słabnącego powstania, licznych aresztowań, również działalność prasowa musiała ulec ograniczeniu. Kolejny periodyk wileński z powodu trudnych warunków organizacyjnych drukowany był w Królewcu.

Konstanty Kalinowski stając na czele Wydziału Wykonawczego myślał o stworzeniu pisma będącego nieurzędowym organem Wydziału już w końcu 1863 r. (Powstanie styczniowe... 1966-1970:199). Redakcję „Głosu z Litwy” zorganizował Władysław Rychłowski¹⁸, który zdaniem Wydziału Wykonawczego był również inicjatorem periodyku. Władze wileńskie uważały, że planowane czasopismo

... nie powinno mieć charakteru urzędowego, a li tylko oświadczenie kraju z położeniem sprawy w kraju i za granicą, gdyż nie sądzimy, aby pismo pokątnie wydawane mogło wpłynąć na opinię Europy (Powstanie styczniowe... 1966-1970:199).

Wydział przeznaczył 5000 rubli na założenie wydawnictwa (Tomaszewski 1976:193). Redaktorem głównym „Głosu z Litwy” został Piotr Drzewiecki¹⁹, który zdaniem Juliana Łukaszewskiego, działacza czerwonych i komisarza pełnomocnego na zabór pruski

... należał do wybornych robotników w organizacji naszej (Łukaszewski 1870:231).

Współtworzyli pismo bliżej nieznany Michał Ł. – przedstawiciel Wydziału Wykonawczego Litwy i Robiński – pracownik biura Agentury Prus Wschodnich (Powstanie styczniowe... 1966-1970:199).

Wydział Wykonawczy Litwy – nakładca periodyku – liczył, że w trudnej sytuacji politycznej „Głos z Litwy” zachęci do walki i rozbudzi nadzieję na zwycięstwo. Działacze wileńscy zobowiązali się do regularnego nadsyłania poprzez swoje Biuro Korespondencyjne i Telegraficzne materiałów i korespondencji informujących o aktualnej sytuacji, jednak trudności organizacyjne i dekonspiracja wielu lokalnych organizacji spowodowały, że Wydział nie dostarczał systematycznych wiadomości, a w związku z tym redakcja nie orientowała się dokładnie w sytuacji powstańców.

Od 1 lutego do 1 kwietnia 1864 roku wydano pięć numerów „Głosu z Litwy”²⁰ (nr 1 – 1 lutego; nr 2 – 15 lutego; nr 3 – 5 marca; nr 4 – 20 marca; nr 5 – 1 kwietnia). Było to wyjątkowo obszerne, jak na ówczesne warunki, pismo, liczące sześć stron, formatu 35x25,5 cm, którego jeden numer sprzedawany był za 15 gr. Periodyk rozpowszechniany był nie tylko na Litwie ale również w

¹⁸ Władysław Rychłowski był działaczem czerwonych w województwie augustowskim, występował pod pseudonimem „Władysław” (Powstanie styczniowe... 1966-1970:199; Fajnhauz 1963:91).

¹⁹ Piotr Drzewiecki (1838-1868) był lekarzem, od czerwca 1863 r. do stycznia 1864 r. był komisarzem pełnomocnym Rządu Narodowego w Prusach Wschodnich (Powstanie styczniowe... 1966-1970:333; Dokumenty terenowych... 1986:320).

²⁰ Treść numerów 1-5 z 1864 r. zob.: Powstanie styczniowe... 1966-1970:201-253.

Królestwie Polskim i zaborze pruskim, docierał nawet do Petersburga (Powstanie styczniowe... 1966-1970:201).

W artykule „Od redakcji” sformułowano program pisma, zastrzegając się, że:

... nie ma [ono – przyp. G. G.] wcale pretensji być policzonym do pierwszorzędnym krajowym i zagranicznych dzienników zajmujących się przeważnie polityką. Warunki jego życia zupełnie inne, zależne nie od nas, ale od bezprzykładnej represji Murawiewa²¹.

Redakcja, zgodnie z Manifestem z dnia 22 stycznia 1863 roku, chciała:

... przemawiać za wywalczeniem wolności, całości, niepodległości Ojczyzny, za zrównaniem wszystkich bez różnicy stanu i wyznania w obliczu prawa, za zaprowadzeniem wolności sumienia i opinii, a na koniec za podniesieniem ludu do prawdziwej godności obywatelskiej (Powstanie styczniowe... 1966-1970:201).

„Głos z Litwy” zawierał artykuły dotyczące bieżących wypadków, rozporządzenia władz powstańczych, aktualne „wiadomości z pola walki” i wiadomości polityczne z Europy, korespondencje docierające do redakcji spoza Litwy (np. z Warszawy, Londynu, Mińska, Paryża), a nawet przedrukowywał rozporządzenia Murawiewa dotyczące przesiedlania Polaków.

Wśród tych relacji, dokumentów i ocen częściej odnaleźć można poglądy na temat stosunków polsko-rosyjskich niż radykalne opinie, tak jak czyniły to inne periodyki powstaniowe, na sprawy społeczne. W numerze czwartym „Głosu”, postulując utworzenie nowego państwa polskiego i krytykując poczynania moskiewskie sformułowano wizję przyszłej Polski. Napisano:

Moskwa gnębi religię katolicką, religię izraelską, a narzuca prawosławie: my chcemy, aby każdy czcił Boga, jak mu nakazuje własne sumienie. Polska chce wolności katolicyzmu, prawosławia, judaizmu. Moskwa gnębi język polski, białoruski, małoruski, litewski, a narzuca moskiewski; my chcemy, aby każdy język rozwijał się wedle żywotności własnej: i litewski, i białoruski, i małoruski, i polski. Moskwa stara się o ulepszenie bytu włościan zmuszona przez nas, ale stara się po swojemu, aby zniszczyć innych obywateli. My chcemy, aby każdy miał równe prawa do własności, do urzędów, do pracy, aby wszyscy zyskali, a nikt nie stracił (Powstanie styczniowe... 1966-1970:234-235).

„Głos z Litwy” był najlepiej redagowanym periodykiem powstańczym spośród wydawanych na Wileńszczyźnie. Obszerny, dostarczający różnorodnych, nie tylko bieżących i lokalnych, wiadomości przewyższał poziomem inne pisma tajne, ale i on stosunkowo szybko zakończył swój żywot.

Jeszcze jednym tajnym czasopiśmie okresu powstania styczniowego była „Muzyckaja Prauda” wydawana prawdopodobnie od czerwca 1862 do wiosny 1863 roku. Powodem omówienia jej na końcu, z pominięciem chronologii, są wątpliwości co do miejsca druku periodyku, które nie jest dokładnie znane. Prawdopodobnie pismo było drukowane w Białymstoku, Grodnie i Wilnie. Zdaniem Krzysztofa Kąkolewskiego z dużą pewnością można stwierdzić, że numer siódmy periodyku, który ma trochę inny rozmiar niż poprzednie, został wydrukowany w Wilnie (Kąkolewski 1956:196). Stosunkowo łatwo, w porównaniu z trudnościami z identyfikacją redaktorów innych tajnych wydawnictw, ustalono twórców „Muzyckaj Praudy”. Była ona dziełem zespołu redakcyjnego, podpisującego się w każdym numerze jako „Jaśko Haspadar z pad Vilni”, który tworzyli: Konstanty Kalinowski, współredagujący również „Chorągiew Swobody”, Feliks

²¹ „Głos z Litwy” 1864, Nr. 1. (Powstanie styczniowe... 1966-1970:201).

Różański²², Stanisław Songin²³ i Walery Wróblewski²⁴. Ten ostatni był z całą pewnością autorem nr 3, bowiem na zachowanym egzemplarzu tego numeru znajduje się notatka sporządzona ręką Wróblewskiego: „Pisał Walery Wróblewski” (Fajnhauz 1963:63).

Łącznie ukazało się siedem numerów periodyku. Numer pierwszy pojawił się prawdopodobnie w czerwcu 1862 r., nr 2 na początku września 1862 r., numery 3, 4, 5 w okresie do stycznia 1863 r., nr 6 na początku 1863 r., a nr 7 wiosną 1863 r.²⁵

„Mużyckaja Prauda” pisana była w języku białoruskim, drukowana łacińskimi czcionkami, jedno- lub dwustronnie, na jednej karcie o niejednorodnym formacie i różnym kroju czcionki. Jeden numer, jak napisano:

Kasztował hroszy 5. Pismo przeznaczone dla chłopów kolportowane było przez członków lokalnych organizacji rewolucyjnych i zespół redakcyjny. To przede wszystkim Kalinowski i Różański wędrowali po wsiach Grodzieńszczyzny i bezpłatnie rozdawali numery periodyku. Docierał on do niemal wszystkich powiatów guberni grodzieńskiej i wileńskiej, częściowo do guberni mińskiej, a nawet do guberni witebskiej” (Powstanie styczniowe... 1966-1970:318-319).

Biorąc pod uwagę poglądy Kalinowskiego i jego radykalizm społeczny można stwierdzić, że „Mużyckaja Prauda” zawierała zupełnie nowe treści, nie spotykane dotychczas w pismach dla chłopów. Już w numerze pierwszym, ale i w kolejnych, odniesiono się do reformy uwłaszczeniowej 1861 r. Zauważono²⁶:

Ad Maskala i panou nie ma czeho spadziwaci sia; bo jony nie wolności a hłumu i zdzierstwa naszeho choczuć (Od Moskala i panów nie mamy czego się spodziewać, bo nie wolności, a krzywdy naszej i zdzierstwa oni chcą) (Nr. 1.) (Powstanie styczniowe... 1966-1970:321);

... muzyki panskije i kazionnyje nie pawinni płacić ani czynszu panom, ani abroku u kaznu za ziemię – bo heta ziemia da nas należyć (chłopi pańscy i rządowi nie powinni płacić ani czynszu panom, ani czynszu do skarbu państwa za ziemię, bo ta ziemia należy do nas) (Nr. 2.) (Powstanie styczniowe... 1966-1970:322);

Obiecau nam car ziemię. Czynouniki, popy da Maskali, usi w odzin hołos duryli nas, szto car nam szczyro dumaje, da daść wolu, sprawieliwuju wolu. I słuchali my cara. Kazau jon nam jeszcze dwa hody służyć panszczynu i panszczynu my odbuwali. [...] Zamiast toho szto addać naszu ziemię, da jakojuś ziemię?! hetu szto z dziedou pradziou, krounoju pracy dziesiać raz uże na jeje zarabili da zaplacili. Za hetu ziemię car nakazuje nam czynszy płacić u kaznaczejstwo (Obiecał nam car ziemię. Urzędnicy, popy i moskale, wszyscy zgodnie nas oszukiwali, że car ma szczerę

²² Feliks Różański z zawodu był geometrą, uczestniczył w powstaniu styczniowym, był autorem pieśni w języku białoruskim, po zakończeniu walk wyemigrował (Powstanie styczniowe... 1966-1970:607).

²³ Stanisław Songin był urzędnikiem akcyzy, w 1863 r. był dowódcą oddziału w Grodzieńskim, poległ 15 lutego 1863 roku (Powstanie styczniowe... 1966-1970:611).

²⁴ Walery Wróblewski (1836-1908) był wychowankiem Instytutu Leśnego w Petersburgu. W 1861 r. pracował jako instruktor szkoły leśnej w Sokółce. W czasie powstania był dowódcą w województwach: grodzieńskim, podlaskim i lubelskim. Dnia 19 stycznia 1864 r. został ranny, przedostał się do Paryża, gdzie w latach 1866-1870 był członkiem kierownictwa Zjednoczenia Emigracji Polskiej (Powstanie styczniowe... 1966-1970:619-620).

²⁵ Są to ustalenia: Fajnhauz 1963:64. W Wydawnictwie: Powstanie styczniowe... 1966-1970, cz. 1, p. 320-329 podano, że nr 1 ukazał się przed 10 VII 1862 r., nr 2 w końcu sierpnia t. r., nr 3 przed 6 X 1862 r., nr 4 między październikiem a listopadem 1862 r., nr 5 po 18 listopada t. r., nr 6 przed 10 stycznia 1863 r. a nr 7 w czerwcu 1863 r.

²⁶ Treść numerów 1-7 „Mużyckoj Praudy” zob.: Powstanie styczniowe... 1966-1970:320-329.

chęci, że da wolność, sprawiedliwą wolność. I słuchaliśmy cara. Kazał on nam dwa lata jeszcze odrabiać pańszczyznę i odbywaliśmy pańszczyznę. [...] Zamiast tego, żeby oddać nam naszą ziemię, oto jaka ziemia?! To, co z dziada pradziada krwawą pracą dziesięć razy jużśmy na nią zarobili i zapłacili. Za tę ziemię car każe nam czynsze płacić do skarbu państwa) (Nr. 7.) (Powstanie styczniowe... 1966-1970:328).

W ten sposób uświadamiano chłopom, że dalej pozbawieni są własności ziemskiej, muszą odrabiać pańszczyznę, oddawać rekruta i płacić podatki.

Jednoznacznie podsumowano manifest uwłaszczeniowy pisząc:

A hety manifest szto car z senatem i z panami dla nas napisau to taki durny, szto czort wiedaje da czeho jon padobny, – nijakoj u niom niema praudy, niema z jeho dla nas nijakoj karyści (A ten manifest, co car z senatem i panami dla nas napisał, to taki durny, że diabli wiedzą, do czego on podobny – żadnej w nim nie ma prawdy, nie ma dla nas żadnej z niego korzyści) (Nr. 1.) (Powstanie styczniowe... 1966-1970:320).

Nie ma wątpliwości, że redakcja w caracie widziała głównego winowajcę ciężkiej sytuacji chłopstwa, stąd celem periodyku stało się przekonanie ludu wiejskiego do tej prawdy i zdobycie wsi dla polskiego ruchu rewolucyjnego.

Radykalne poglądy Kalinowskiego na zniesienie własności obszarnej nie znajdują wyraźnego odbicia w „Muzyckiej Prawdzie”. Być może powodem stonowania pewnych wizji społecznych na przyszłość był udział w redakcji innych osób, których przemyślenia łagodziły ton wypowiedzi zamieszczanych w piśmie. Do końca istnienia czasopisma, zdaniem jego redaktorów, głównym winowajcą ciężkiej doli chłopów był car. Chodziło przede wszystkim o zdobycie wsi dla polskiego ruchu rewolucyjnego i sparaliżowanie agitacji carskiej, a hasła „czelawiek wolny heto kali maje kusok swajej ziemi (człowiek wówczas jest wolny, gdy posiada kawałek ziemi)” (Nr. 3.) (Powstanie styczniowe... 1966-1970:323), czy zauważenie, że do chłopów należy cała ziemia, co kwestionowane było wówczas przez ziemian, ale dotyczyć mogło chłopskich nadziei, oprotestowanych przez ziemiaństwo w czasie przeprowadzania reformy 1861 r.

Tworzona w Wilnie, przededniu oraz w trakcie powstania styczniowego, tajna prasa rozwijała się w trudnych, często nienormalnych okolicznościach i miała ograniczony zasięg odbiorców ale była dla zainteresowanych źródłem wiedzy o przebiegu walk, kształtowała świadomość patriotyczną i społeczną różnych grup społecznych, starała się konsolidować te grupy, zachęcała do walki, była wreszcie kroniką współczesności dla następnych pokoleń. Analiza poszczególnych numerów wileńskich tytułów ukazuje problemy, jakie stanęły przed powstańcami, przybliżyła atmosferę wypadków styczniowych i przedstawia zadania jakie należało widzieć i rozwiązać walcząc o niepodległość.

References

- Dokumenty terenowych władz cywilnych powstania styczniowego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986.
- FAJNHAUZ, Dawid. Prasa konspiracyjna powstania styczniowego na Litwie i Białorusi (1861-1864). *Rocznik Białostocki*, 1963, no. 4, s. 43–97.
- GAŚSIOROWSKI, Janusz. *Bibliografia druków powstania styczniowego*. Warszawa: Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, 1923.
- KAŃKOLEWSKI, Krzysztof. Konstanty Kalinowski i jego pisma w latach 1862-1864. In *Z dziejów współpracy rewolucyjnej Polaków i Rosjan w drugiej połowie XIX wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1956, s. 181–224.
- KIENIEWICZ, Stefan. *Powstanie styczniowe*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1972.
- KOZŁOWSKI, Eligiusz. *Bibliografia powstania styczniowego*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1964.
- ŁUKASZEWSKI, Julian. *Zabór pruski w czasie powstania styczniowego*. Jassy: Nakładem autora, 1870.

Powstanie styczniowe. Prasa tajna z lat 1861-1864. Pod red. Stefana Kieniewicza, Ilii Millera. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1966-1970. cz. 1-3.

SOKULSKI, Justyn. Prasa tajna i jej kierownicy w dobie powstania styczniowego. *Exlibris*, 1924, no 6, s. 119-138.

TOMASZEWSKI, Eugeniusz. Prasa Królestwa Polskiego i ziem litewsko-ruskich okresu międzypowstaniowego (1832-1864). In *Historia prasy polskiej*, pod red. Jerzego Łojka. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976, t. 1, s. 110-198.

ZIELIŃSKI, Stanisław. Próba bibliografii prasy tajnej 1861-1864. In *Książka*, 1914, no. 4-5, s. 288-292.

CONSPIRATORIAL PRESS IN VILNIUS FROM THE PERIOD OF JANUARY INSURGENCY (1862-1864)

Grażyna Gzella

Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Summary

Underground press from the period of January insurgency is something exceptional. It has never been the case in any other country that within four years (the first periodicals emerged in 1861) so many secret publications aimed at different groups of different political background were published in order to inspire resistance. The group of Vilnius periodical publications consists of “Jedność”, “Chorągiew Swobody”, “Wiadomości o powstaniu na Litwie”, “Głos z Litwy” and focused on discourse “Mużyckaja Prauda”.

The first edition of “Jedność” was published in Vilnius on the 22nd of April 1862. Most likely only four editions of this periodical were published from which only three are known. This first underground Vilnius magazine from the January insurgency period incited acts of patriotism and independence being at the same time far from presenting radical and revolutionary views. The District Lithuanian Committee’s body responsible for press releases was “Chorągiew Swobody”. Three editions of this magazine were published of which the first two on the 1st of January and the 19th of February 1863 when the Committee was being led by Konstanty Kalinowski and the third one on the 8th of June of the same year when the Governing Department of the Lithuania’s Districts (established in March 1863) was already controlled by the White faction. The political course changed along with shifts of power within the regional leadership of the insurgency. The District Lithuanian Committee was issuing in Vilnius its military-profiled “Wiadomości o powstaniu na Litwie”. Eight editions of this magazine were published (within a period from March till June 1863). “Wiadomości o powstaniu na Litwie” comprised insurgent announcements, reports from the conduct of battles, reports of the military commanders, list of the insurgents fallen in the field. Another Vilnius periodical “Głos z Litwy” was being printed in Królewiec. Since the 1st of April 1864 five editions of “Głos z Litwy” were issued. The magazine comprised articles discussing current events, resolutions of the insurgency leadership, news on political situation in Europe, correspondence. “Mużyckaja Prauda” was being published from June 1862 till spring of 1863. The place where this periodical was being printed remains uncertain. It was most likely printed in Białystok, Grodno and Vilnius. The editors of this publication considered the tsar’s administration to be responsible for the precarious situation of the peasantry therefore the main goal of this periodical was to sway the populace to this notion and to win the inhabitants of rural areas for the revolutionary movement.

Gauta 2006 m. lapkričio mėn.